

חיוב תרומות ומעשרות בנבטים

ראשי פרקים

- א. הפרשת תרומות ומעשרות מגידולי מים
- ב. איסור טבל בדבר שלא בטל לקרקע
- ג. סיכום

ההנבטה היא השלב שבו מתחיל לצמוח הצמח מתוך הגרעין לקראת גידולו. בזמננו מקובל לגדל, לצרכים מסויימים, גידולי חיטה או גידולים אחרים עד לשלב הנביטה בלבד. לשם כך די בסביבה רטובה, ואין צורך אפילו בקרקע. השאלה היא, האם נבט שגדל בתנאים כאלו חייב בתרומות ומעשרות.

א. הפרשת תרומות ומעשרות מגידולי מים

השאלה הראשונה הניצבת לפנינו היא האם גידולי מים טעונים הפרשת תרו"מ. והנה בשו"ת נחפה בכסף (יו"ד סי' ה') האריך בענין השרשה במים בשביעית, ומתוך מהלך דינו משמע שפשוט לו כביעתא בכותחא שלענין כל המצוות התלויות בארץ השרשה במים איננה כהשרשה בקרקע. זו גם נקודת המוצא שלו, ומתוך הנחה זו הוא דן בדינם של גידולים בתוך מים שהושם בהם מעט עפר (כנראה על מנת להוסיף מזון למים ולהבטיח את ההשרשה). גם מסקנתו לאסור היא רק מחמת העפר שבמים, ומשום שלא מצינו חילוק בין רב למעט, סבור הוא שגזירת עציץ שאינו נקוב חלה גם על כמות קטנה של עפר.

הקושיא העיקרית על שיטתו, ולמעשה על הנחת המוצא הנ"ל היא מדברי הרמב"ם בהל' שבת (פ"ח ה"ב): "השורה חטיין ושעורין וכיו"ב במים הרי זה תולדת זורע, וחייב בכל שהוא". לפי דברים אלו ועל-פי המקובל בדינו שכל תולדות הזורע בשבת אסורים בשביעית מדרבנן, ניתן להסיק מכאן, לכאורה, שהשריית חטים ושעורים אסורה גם בשביעית¹, ובניגוד למש"כ בעל הנחפה בכסף. אכן הנחפה בכסף עצמו חילק בענין זה בין שבת לשביעית, שכן בשבת האיסור הוא בין במלאכת קרקע ובין במלאכה שאיננה מלאכת קרקע. משא"כ בשביעית, לא אסרה התורה אלא מלאכת קרקע, שנאמר: "ושבתה הארץ שבת לה".

1. אכן צ"ע לענין חיוב תרו"מ, אם חייבו רבנן בתולדות זריעה, כי הלא לא מצינו איסור תולדות מדרבנן בתרו"מ כמו בשביעית, וצ"ע.

עוד תמה שם על מקורו של הרמב"ם לפסק זה, שכן המג"מ והכס"מ ציינו אמנם מקורו בזבחים (צ"ד ע"ב), אך שם מבואר בדיוק ההיפך. לכן שיער הנחפה בכסף שחסרות מלים במ"מ ובכס"מ, וצ"ל שמן הסוגיא שם מוכח איפכא. ואכן ברמב"ם מהדורת פרנקל צויין ב"שינויי נוסחאות" שבנוסחאות קדמוניות אין מופיעות כלל מלים אלו במג"מ. על כל פנים שאלת מקורו של הרמב"ם אליבא דאמת נשארה בלתי פתורה.

ביד-אהרן על הרמב"ם כתב שמקורו של הרמב"ם הוא מן הירושלמי שביעית (פ"ג ה"ד), שם נאמר ששורין זרעים בשביעית כדי לזרען במוצאי שביעית, וכן פסק גם הרמב"ם עצמו (שמיטה ויובל פ"א ה"ו). מכאן משמע שבשבת אסורה מלאכה זו, שהרי אם גם בשבת הדבר מותר, לא ברור מהו החידוש לענין שביעית. אלא שעל ראייה זו יש להעיר שאין מכאן הוכחה אלא שבשבת אסור הדבר מדרבנן, בעוד שבשביעית הוא מותר לכתחילה. אך אין בזה די כדי להסביר מדוע פסק הרמב"ם שבשבת חייב.

עכ"פ, שריית זרעים במים בשביעית מותרת לכתחילה לדעת הרמב"ם, ולפי זה נוכל להסיק שגם לענין תרו"מ אין לחייב גידולי מים. אלא שהרמב"ם (שם) הביא הלכה זו בזה"ל: "ושורין את הזרעים בשביעית כדי לזרען במוצאי שביעית", ומשמע מלשונו, לכאורה, שהיתר זה לשרות זרעים הוא רק כשהדבר נעשה ע"מ לזרוע במוצאי שביעית, אך אם מתכוון להשאירם במים למשך כל שנת השביעית הרי זו זריעה אסורה. אולם לאמיתו של דבר מסתבר להיפך, שהרי אדרבה, רק אם היה מדובר בשרייה לשם זריעה רגילה של הזרעים היה מקום לאוסרה, שהרי זה כשלב ראשון של זריעה מקובלת, משא"כ שרייה במים כשלעצמה. ואכן זו כנראה דעת הראב"ד (בהשגה שם) שחלק על הרמב"ם וגרס במשנה "משיירין" ולא "שורין", ולדעתו, כנראה, אסור לשרות זרעים במים בשביעית (אם כי אין הכרח לומר כן). וכתב הגר"ב זילבר (הלכות שביעית סי' א' סעי' ו' בבה"ל) שלא אסר הראב"ד שרייה במים בשביעית אלא אם היא מיועדת לזריעה במוצאי שביעית, אך שרייה במים למשך כל השנה – יתכן שתהא מותרת. אך התו"א (שביעית כ' כ"ה), לעומת זאת, כתב שכוונתו של הזורע איננה מועילה כלל, וא"כ אין נפק"מ בין שורה ע"מ לזרוע במקום אחר לבין זורע באותו מקום, ואם זריעה במים אינה זריעה הרי היא מותרת בכל אופן.

בהר צבי (בכרם ציון אוצר השביעית, סי' י"א) דן הגרצ"פ פראנק בגידולי מים, והוא אוסרם בשביעית כדן עציץ שאינו נקוב. אך לדעתו אם הזריעה נעשית בבריכות מים שבקרקע דינם כזריעה רגילה בקרקע עצמה והיא אסורה בשביעית מן התורה. בדבריו הוא מסתמך בעיקר על שו"ת שדה הארץ (ח"ג הל' שמיטה סי' כ"ח) שאסר להניח פקעת או בצל במים הנמצאים בכלי זכוכית ויש בפי הכלי אדמה. הגרצ"פ פראנק סבר שהסיבה העיקרית לאיסור היא עצם הזריעה במים, אך נראה שלא היתה בפני הגרצ"פ תשובתו של הנחפה-בכסף (הנ"ל) העוסקת בדיוק באותה שאלה, בה הוא קובע במפורש שעצם הזריעה

על המים איננה נחשבת לזריעה כלל, ורק בגלל העפר שבמים יש מקום לאסור את הזריעה. כך משמע גם מדברי בעל שדה-הארץ עצמו שהוכיר בתשובתו את העפר שבפי הכלי, ומשמע שהאיסור הוא מחמת העפר ולא בגלל המים.

הגר"ב זילבר כתב ב"הלכות שביעית" (סי' א' סעי' ו' בבה"ל) בשם החזו"א שאין איסור בזריעה במים אף כאשר יש בהם עפר או חומרים מיסוד העפר, ולעומת זאת בסופו של אותו ספר (ח"ב עמ' ק"פ) כתב בשם החזו"א שדשן כימי מיסוד העפר הוא, ולכן אם מערבבים אותו במים אסור לזרוע בהם. מאחר ולא זכינו לדברי החזו"א בכתב בנושא זה, קשה לעמוד היטב על דעתו. אך מסברה נראה לחלק בין עפר ממש הנמצא במים לבין דשן כימי הנמס במים, ולכן אין כאן כל עפר בעין ואין זו זריעה כלל. כך נלענ"ד עפ"י הנחפה בכסף.

לכל זאת יש להוסיף שאם המדובר הוא בעציץ שאינו נקוב, הרי לכל היותר אנו עוסקים בחיוב דרבנן, וא"כ אף אם נצרף את סברת הגרצ"פ פראנק לספק, הרי זה ספיקא דרבנן, ולקולא.

ב. איסור טבל בדבר שלא בטל לקרקע

הגר"מ בלייכר בספרו "משכיל אל דוד" (סי' י"ב) דן בארוכה בענין נבט חיטה וציין (שם בהערה 1) לרש"י במסכת שבת (נ"א ע"א ד"ה ולא משום מעשר) שכתב: "...דנימא בטלה לה אגב קרקע. והרי הוא כלוקטה מתחילה, ויהא צריך לעשר על כל הנוסף". משמע מדבריו שהזרוע דבר שהופרשו ממנו תרו"מ חייב להפריש מחדש רק לאחר שהזרעים בטלו לקרקע, והרי הוא כלוקטם מתחילה. אך כאשר לא בטלו לקרקע לא חל עליהם חיוב טבל. וצ"ע אם רק בקרקע הוי ביטול ולא במים, ואת"ל שגם במים יש ביטול, האם בנד"ד הוי ביטול.

והנה סברה זו, שהזרעים בטלים לקרקע – מצינו לא רק לענין טבל אלא גם לענין חדש, אונאה ושבועה. וז"ל הגמ' בב"מ (נ"ו ע"ב – נ"ז ע"א): "בעי רבא: חייטין זורעין בקרקע, מהו – יש להם אונאה או אין להם אונאה? כמאן דשדיא בכדא דמיין ויש להם אונאה, או דילמא בטלינהו על גבי ארעא?... נשבעין עליהן או אין נשבעין עליהן?... עומר מתירן או אין עומר מתירן?". הציר המרכזי בכל השאלות הללו הוא הספק אם בטלו החיטים בקרקע, ומשמע שזריעה פירושה ביטול בקרקע.

אלא שיש להעיר ששם מדובר בחיטים שלא השרישו, ועכ"פ כך נראה מדברי רש"י שם (נ"ו ע"ב ד"ה בטלינהו אגבי קרקע). ומשמע מתוך כך שאם השרישו, ואפילו בכדא – הריהם נחשבים כזרועין. מיהו אין הדבר מוכרח, שכן אמנם הגמ' נקטה בלשון זו "כמאן דשדיין בכדא דמי", אך כוונתה לומר בזה שכאשר הזרעים נמצאים בקרקע לפני השרשה, אם ננית שלא בטלן הרי הם כשדיין בכדא, ומאידך, כשהשרישו, הריהם חלק מן הקרקע

ואינם כמאן דשדיין בכדא. אך ברור שאם הם נמצאים בכד ממש לא הועילה ההשרשה לחייבם בתרו"מ או בשאר ההלכות הנ"ל.

אמנם למרות כל זאת יש מקום להסתפק אם במים הוי השרשה, ויתכן שגם כשאין הזרעים בטלים במים, כגון שהוא מתכוון לאוכלן כעבור זמן קצר, מ"מ ההשרשה היא המבטלת את הזרעים במים, ויתחייבו בתרו"מ מחדש. וצ"ע. עכ"פ, נראה שיש מקום לצרף כל זאת לפחות כסניף לקולא.

עוד יש להוסיף, שכל האמור עד כאן יצא מנקודת הנחה שההנבטה מתבצעת במים ממש. הנבטה בלחות, לעומת זאת, הריהי כהנבטה באויר, משום שאין לזרעים מקום להשתרש בו, ושורשים באויר אינם כהשרשה. במקרה כזה ניתן להקל באופן פשוט עוד יותר*.

ג. סיכום

למעשה, נראה שיש מקום להקל ולפטור נבטים הגדלים במים, הן משום הספק אם גידולי מים חייבים בכלל בתרו"מ, והן משום שהזרעים לא בטלו במצע הגידול שלהם, ומאחר שכבר הפרישו מהם תרו"מ כגרעינים אין הם חייבים שוב בתרו"מ.

* ואכן מתוך ברור שנעשה במפעל המכין נבטים (הבירור נעשה עם הרב נסים אחיטוב מקריית טבעון) עולה שאכן ההשרשה איננה נעשית בתוך מים, אלא באויר. הזרעים מונחים בתבניות של קלקר, וממטרות המפוזרות רסיסי מים במשך כל הזמן מעלות את רמת הלחות באויר ל-100%. מכיון שכאמור, מסתבר שהשרשה באויר כלל איננה השרשה, הרי שאין הנבטים חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות (הערת הרב עזריאל אריאל).